

MARIA ZIELIŃSKA
Instytut Socjologii
Uniwersytet Zielonogórski

POGRANICZE I CENTRUM. WYBRANE PROBLEMY ANALIZ PORÓWNAWCZYCH W BADANIACH SONDAŻOWYCH

WPROWADZENIE

Celem artykułu jest wskazanie wybranych problemów dotyczących analiz porównawczych występujących w badaniach sondażowych. Artykuł jest także głosem w dyskusji nad metodologią porównawczych badań pogranicza – badań wykorzystujących technikę wywiadu kwestionariuszowego. W szczególności zostaną poruszone problemy ekwiwalentności pomiaru zmiennej wyjaśnianej – którą w tym przypadku jest projekcja polskiej tożsamości – oraz stopnia wpływu zmiennej wyjaśniającej w postaci efektu pogranicza.

W Polsce po roku 1989 liczba prowadzonych badań sondażowych rosła lawinowo. Wówczas też pojawił się problem oddzielenia sondaży opinii od badań naukowych prowadzonych metodą sondażu¹. Mimo prób podejmowanych przez badaczy, nadal możemy mówić o istnieniu „dwóch odrębnych, słabo przenikających się „światów”: świata socjologii akademickiej i świata socjologii stosowanej – obejmującej badania rynku i opinii publicznej” [Sztabiński, Sztabiński, Sawiński 2004: 5]. Odwołuję się do tego podziału we wprowadzeniu, gdyż artykuł dotyczy akademickich badań socjologicznych prowadzonych metodą sondażową, a nie spopularyzowanych przez media sondaży opinii.

Socjologia polska posiada pokaźny dorobek w zakresie metodologii badań sondażowych [por. m.in. Lutyńska 1993; Gruszczyński 1999; Gostkowski, Daniło-

¹ Na problem utożsamiania badań naukowych, zwłaszcza badań socjologicznych z rosnącym przemysłem wszelkich badań sondażowych zwracano już wielokrotnie uwagę [patrz m.in. Domański, Sawiński, Sztabiński, Sztabiński 1995; Kwiatkowski 1996; Przybyłowska 1996; Sułek 1996, 1997; Kubiak, Przybyłowska, Rostocki 2000; Smiłowski 2004].

wicz (red.) 2001; Sułek 1997, 2001, 2002, Sztabiński, Sztabiński, Sawiński 2004, 2005; Słomczyński 2004a], lecz opracowań dotyczących analiz porównawczych takich badań jest wyraźniej mniej [patrz min. Słomczyński, Kohn i inni 1988; Słomczyński 1999, 2003; Słomczyński 2004b]. Prawdopodobnie związane jest to z faktem, że nawet w równoległe prowadzonych badaniach empirycznych nie występuje wymiana myśli, narzędzi pomiarowych ani kategorii umożliwiających dokonywanie porównań. Archiwum Danych Społecznych częściowo może ten problem rozwiązać, gdyż umieszczenie w nim wyników badań obwarowane jest wieloma wymogami, a to stwarza możliwość dokonywania porównań [patrz Sawiński 1995].

Kilka słów chciałabym poświęcić pograniczom i stosowanym w nich badaniom sondażowym. Pogranicze w świetle badań socjologicznych jawi się jako względnie elastyczna i słabo definiowalna struktura przestrzenna, obszar podlegający zmianom w procesie historycznego trwania. Jest to strefa przenikania się i współpracy zróżnicowanych kulturowo, ekonomicznie, religijnie, etnicznie i politycznie społeczności. Badacze polscy zajmujący się problematyką pogranicz postrzegają je przede wszystkim jako obszar wspólnego, polskiego, ukraińskiego, rosyjskiego, czeskiego (słowiańskiego), niemieckiego (germańskiego), ale także europejskiego dziedzictwa kultury materialnej i duchowej, zasługujący na dogłębne diagnozy, analizy i prognozy.

Jedną perspektywą pozwala spoglądać na tereny pogranicza jak na obszar, na którym od wieków ludzie żyli i współpracowali w obrębie miejscowości zmieniających swoje usytuowanie państwowe w procesie dziejowym. W innej perspektywie nawet zniesienie administracyjnych granic państwowych bynajmniej nie zmniejsza wagi problemów, dotychczas traktowanych i postrzeganych jako „uboczne skutki” i konieczne koszty bliskości graniczących ze sobą zbiorowości. W niektórych regionach odnotowuje się wzrost dążeń separatystycznych i antagonizmów. W świetle przeprowadzanych na obszarach przygranicznych badań empirycznych ujawnione zostają „zadawnione” spory między mieszkańcami tych terenów, a także nowe problemy, które pojawiły się wraz z transformacją ustrojową w Polsce. Perspektywa integracji z Unią Europejską nie jest tu bez znaczenia. Między jedną i drugą perspektywą zawiera się całe spektrum zjawisk społecznych, zarówno żywiołowych jak sterowanych i planowanych. Możliwa jest pełna integracja społeczności pogranicza, ale nie wyklucza się wystąpienia dystansów interetnicznych, a także otwartych konfliktów i przemocy. Konieczne wydaje się postrzeganie fenomenów społecznych jako wypadkowej działań przywódców, decydentów, polityków, urzędników, podejmujących decyzje często

z dala od granic i, codziennych czynności, funkcjonowania „zwykłych ludzi”, mieszkańców terenów przygranicznych.

Wymiana doświadczeń w zakresie stosowanych założeń teoretycznych i metodologicznych, prowadzonych badań empirycznych przynosi wiedzę nie tylko o funkcjonowaniu społeczności przygranicznych, (po)granicznych. Jeżeli przyjąć, iż globalny rozwój systemów społecznych wymaga współcześnie analiz w kategoriach wzajemnego przenikania się, współistnienia i współpracy, to procesy i zjawiska transgraniczne są częścią szerszych struktur. Różne pogranicza generują zjawiska nieobecne w centrach społecznych, wpływające wszak m.in. na politykę, ekonomię, życie społeczne także na terenach oddalonych od granic państwowych (np. nielegalna migracja cudzoziemców z za wschodniej granicy „wymusza” określone decyzje rządowe uruchamiające z kolei inne zjawiska i procesy, rewidujące dotychczasowe opinie, poglądy, stereotypy). Tak więc typy relacji, zależności, powstające na pograniczach oddziałują w efekcie na globalne cechy makrosystemu. Oznacza to, iż nie sposób dokonywać analiz i prognoz społecznych nie sięgając do wiedzy o terenach przygranicznych. W badaniach transgraniczności konieczne jest korzystanie z dorobku całej socjologii (nie tylko socjologii pogranicza), a traktowanie zjawisk i procesów zachodzących na obszarach przygranicznych jako konsekwencji (lub przyczyn) zjawisk globalnych stanowi po prostu metodologiczny imperatyw.

Warto podjąć wysiłki zmierzające do stworzenia wspólnego projektu badawczego, który opierałby się o doświadczenia badaczy zajmujących się problematyką pogranicz, a przy zastosowaniu jednej metodologii stwarzałby możliwości dokonywania porównań w czterech aspektach: (1) pogranicza oddzielone granicą, (2) sąsiednie polskie pogranicza, (3) pogranicze zachodnie, wschodnie, południowe i północne, (4) pogranicze i centrum [por. Słomczyński 2003:24]. Wypracowanie takiego projektu badawczego jest jednym z celów organizowanych od 1996 roku przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego konferencji „Transgraniczność w perspektywie socjologicznej” [patrz Gołdyka, Leszkowicz-Baczyński, Szczegóła, Zielińska 1997; Gołdyka 1999; Leszkowicz-Baczyński 2001; Zielińska 2003; Leszkowicz-Baczyńska 2006]. W przyszłości planowane jest przygotowanie programu międzykrajowych, interdyscyplinarnych badań porównawczych pogranicz.

Niniejszy artykuł składa się z dwóch części. Celem pierwszej, przygotowawczej części jest wskazanie i omówienie warunków koniecznych i wystarczających do prowadzenia analiz porównawczych na różnych etapach procesu badawczego na przykładzie badań sondażowych prowadzonych na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie dorosłych mieszkańców Polski (z badań Polskiego Generalne-

go Sondażu Społecznego) i reprezentatywnej próbie dorosłych mieszkańców województwa lubuskiego (Lubuskiego Sondażu Społecznego). Celem drugiej części jest weryfikacja hipotez dotyczących ekwiwalentności pomiaru zmiennej wyjaśnianej i efektu pogranicza, a także empiryczna ilustracja wybranych problemów analiz porównawczych przez zestawienie modeli równań strukturalnych, w których wskazane zostaną relacje między konstruktami „projekcja polskiej tożsamości” (Y) a cechami społeczno-demograficznymi, cechami położenia społecznego i wybranymi poglądami i orientacjami (X_1, \dots, X_n). Tak, jak w międzykrajowych badaniach porównawczych, ekwiwalentność pomiaru jest tu sprawą zasadniczą. Ekologicznymi jednostkami obserwacji są tu: wybrane pogranicze (województwo lubuskie leżące na zachodzie Polski), oraz centrum Polski (pięć województw: wielkopolskie, mazowieckie, łódzkie, świętokrzyskie, kujawsko-pomorskie), oba odniesione do kraju jako tła porównawczego.

CECHY BADAŃ PORÓWNAWCZYCH

Analizy porównawcze są immanentną częścią badań socjologicznych. Jak pisze Słomczyński, „gdy się wychodzi poza idiograficzną deskrypcję, trzeba sięgać do porównań” [Słomczyński 2003: 24]. Autor proponuje, by w badaniach porównawczych nad pograniczem stosować określone reguły, które nazywa ekwiwalentnością wyników pomiaru, jednostek obserwacji i punktów w czasie. Omawia także problemy metodologiczne badań, w których pogranicza występują jako zmienne kontekstowe. W niniejszym artykule podjęta zostanie próba odniesienia się do tych kwestii.

Choć problemy występujące w międzykrajowych badaniach porównawczych nie są tożsame z tymi, które dotyczą porównawczych analiz pogranicza i centrum, to zasadne wydaje się zwrócenie uwagi na pewne zbieżności. Jednym z istotniejszych problemów w sondażowych badaniach międzykrajowych jest kwestia ekwiwalentności formalnej, polegającej na stosowaniu tego samego narzędzia. Wiąże się to z odpowiednim przetłumaczeniem pojęć [patrz Słomczyński 2004b:20]. W porównawczych badaniach pogranicz problemy tłumaczenia wystąpią wówczas, jeżeli porównania dotyczyć będą pogranicz oddzielonych granicą (zbiorowości mówiących różnymi językami). W niewielkim stopniu problemy te mogą wystąpić w badaniach porównawczych różnych terenów przygranicznych Polski, szczególnie w tych regionach, gdzie regionalizmy językowe są mocno „wymieszane” z formalnym językiem polskim. Jednakże inną ważną kwestią, na którą zwraca uwagę Słomczyński (tamże) w odniesieniu do badań

porównawczych, to ekwiwalentność funkcjonalna, gdyż nawet na gruncie tego samego języka konotacje wskaźników mogą różnić się regionalnie. Problemy te można rozwiązywać przez stosowanie analizy czynnikowej i budowy zbiorczych, wielowskaźnikowych indeksów (konstruktów).

Najistotniejsza według mnie kwestia, dotychczas rzadko poruszana w analizach porównawczych pogranicz, to uznanie poszczególnych regionów kraju za zmienne niezależne. W badaniach międzykrajowych istnieje propozycja, by nazwy krajów zastąpić nazwami zmiennych, które charakteryzować będą systemy polityczne, ekonomiczne, a także kulturę krajów (zmienne typu W): „W konsekwencji zmienne zależne Y – zdefiniowane na poziomie indywidualnym powinny być wyjaśniane jako funkcja zmiennych X i W, a więc $Y = f(X, W)$ ” [Przeworski, Teune 1970; Słomczyński 2004: 21].

Podobny schemat mógłby być zastosowany w badaniach porównawczych dotyczących różnic między poszczególnymi regionami Polski. Wymagałoby to pogłębionych studiów idiograficznych, pozwalających na przypisanie regionom istotnych cech. Przesłanki do uznania takiego sposobu postępowania znaleźć można w polskiej literaturze [por. min. Bartkowski 2003; Janicka, Bojanowski 2006; Janicka 2007]. Szczególnie ważna jest praca Bartkowskiego, która dostarcza danych świadczących na korzyść tezy o „historycznych korzeniach zróżnicowania regionalnego w Polsce”, wyrażająca się między innymi ciągłością postaw i zachowań wyborczych. Autor, wykorzystując bogate źródła zastane (przede wszystkim historyczne), opisuje tradycje społeczne historycznych regionów, wskazując implikacje dla analiz socjologicznych. Wykazuje specyfikę Ziemi Zachodnich i Północnych, na których formowały się społeczności imigranckie: „Ogólny charakter reżimu zaborczego powodował, że inna była reakcja społeczeństwa polskiego, tam, gdzie ucisk był głównie polityczny, a inna, gdy dołączało się do tego zagrożenie ekonomiczne i kulturowe” [Bartkowski 2003: 133].

Przyjęcie perspektywy właściwej dla analiz porównawczych wiąże się głównie z ustaleniem istotnych różnic występujących między regionalnymi jednostkami analizy. W badaniach pogranicza mówi się na przykład o tożsamości mieszkańców tych terenów odmiennej od mieszkańców innych pogranicz a także terenów centralnych, o odmienności postaw wobec różnych kwestii społecznych, o specyficznych zachowaniach [por. Sadowski 1995]. Mówi się wręcz o *efekcie pogranicza*, wskazując jednocześnie cechy właściwe dla każdego typu pogranicza. Uzasadnienie i jednoznaczne potwierdzenie różnic między poszczególnymi pograniczami, oraz między pograniczem a „niepograniczem” wymagałoby stosowania schematów największych podobieństw, największych różnic i schematu kontrastów [patrz Słomczyński 2003: 26-28]. Na razie w polskich badaniach takie

rozwiązania nie są stosowane. W niniejszym artykule podjęta zostanie próba zastosowania schematu kontrastów do badania efektu pogranicza przez porównanie wyników badań sondażowych prowadzonych na terenie województwa lubuskiego (LSS) i pięciu województw centralnych Polski (PGSS).

WOJEWÓDZTWO LUBUSKIE JAKO POGRANICZE

Ziemie Północne i Zachodnie, nazywane są często Ziemią Odzyskanymi. Jest to nazwa używana po II wojnie światowej na określenie terenów otrzymanych na mocy decyzji konferencji poczdamskiej w 1945, a uznanych ostatecznie przez Niemcy 1991 w układzie z Polską. Zasiedlane były od 1945 roku. Ziemia ta o powierzchni około 103 tys. km² obejmuje Warmię i Mazury, Pomorze, Ziemię Lubuską i Śląsk. Bezpośrednio po włączeniu ich do Polski były rabunkowo eksploatowane przez władze Związku Radzieckiego a od 1945–49 zagospodarowywane przez Ministerstwo Ziemi Odzyskanych. Po wysiedleniu Niemców rozpoczęła się „wędrownica ludów”. Rozpoczął się proces zasiedlania przez ludność z centralnej, a także przesiedlaną z ZSRR (z terenów należących przed II wojną światową do Polski) oraz repatriantów, głównie z Francji.

Wówczas także na tereny obecnego województwa lubuskiego przybyli osadnicy z różnych rejonów Polski, między innymi z Wielkopolski, Małopolski, Mazowsza; także z Białorusi, Ukrainy, Litwy. Przedmiotem naszych badań byli mieszkańcy obecnego województwa lubuskiego. Z uwagi na historyczne uwarunkowania teren ten stanowi konglomerat ludzi pochodzących z różnych grup kulturowych, etnicznych, religijnych. Ci najstarsi mieszkańcy znaleźli się na Ziemiach Odzyskanych w wyniku akcji przesiedleńczych („Wisła”). Wielu z nich odnalazło tu swój dom. Dla ich wnuków tu jest ich prywatna ojczyzna, ziem swoich przodków nie znają, często nie znają historii swoich protoplastów.

Zaznaczyć należy, że tereny stanowiące obecnie województwo lubuskie po II wojnie światowej zmieniały swoją administracyjną „przynależność”. Niektóre powiaty niegdyś znajdujące się w obrębie województwa dzisiaj „wchodzą” do województwa dolnośląskiego lub wielkopolskiego. Przez kilka lat Ziemia Lubuska tworzyła dwa województwa: zielonogórskie i gorzowskie. Województwo lubuskie w obecnym kształcie istnieje od 1999. Na zachodzie graniczy z Niemcami (Brandenburgia i Saksonia), na północy z województwem zachodniopomorskim, na wschodzie z wielkopolskim, na południu z dolnośląskim. Utworzone zostało z większych części województw gorzowskiego i zielonogórskiego oraz 2 gmin województwa leszczyńskiego. Zajmuje powierzchnię 13 984 km² (13. miejsce

w kraju), zamieszkuje je około 1,0 mln mieszkańców (dane z 2001). Stolicą jest Gorzów Wielkopolski (siedziba wojewody), w Zielonej Górze znajduje się siedziba sejmiku województwa. Województwo lubuskie dzieli się na 2 powiaty grodzkie, 11 ziemskich i 83 gminy (9 miejskich, 33 miejsko-wiejskie, 41 wiejskich).

LUBUSKI SONDAŻ SPOŁECZNY I POLSKI GENERALNY SONDAŻ SPOŁECZNY – CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU EMPIRYCZNEGO

Materiał empiryczny, który stał się podstawą do weryfikacji postawionych tez, powstał w wyniku badań kwestionariuszowych. Lubuski Sondaż Społeczny jest regionalną wersją Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego². Oba sondaże realizowane są na próbach reprezentacyjnych osób dorosłych: pierwszy na próbie mieszkańców województwa lubuskiego, drugi na próbie ogólnopolskiej. W obydwu badaniach stosowano wywiad kwestionariuszowy i podobne zasady kontroli pracy ankietów. Narzędzie badawcze LSS (kwestionariusz wywiadu) zawiera dużą część pytań występujących w PGSS. Struktura kwestionariusza wywiadu jest bardzo podobna. W kwestionariuszu LSS znajdują się także oryginalne pytania członków zespołu realizującego Lubuski Sondaż Społeczny mające dostarczyć wiedzy świadczącej o specyfice terenu tworzącego część zachodniego pogranicza Polski.

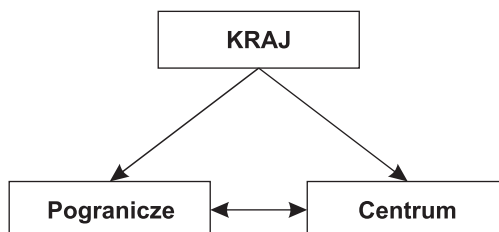
LSS realizowany był w grudniu 2005 roku (N = 747 wywiadów), a ostatnia edycja PGSS realizowana była w maju 2005 roku (N = 1277 wywiadów). Użytkano identyczny poziom realizacji założonej próby (około 61%), losowanej warstwowo. Przy kodowaniu i przygotowaniu zbioru danych konsultowano się z realizatorami PGSS.

PROJEKCJA POLSKIEJ TOŻSAMOŚCI JAKO ZMIENNA WYJAŚNIANA

W tej części artykułu zajmiemy się problemami ekwiwalentności pomiaru dokonywanego na pograniczu i centrum. Ponieważ pogranicze i centrum są częścią tego samego kraju – kraj stanowi tło odniesienia. Dokonujemy porównań zaznaczonych w schemacie 1.

² Omówienie projektu PGSS znaleźć można w czasopiśmie ASK 1995/1, s. 101–110, a także na stronie internetowej: pgss.iss.uw.edu.pl

SCHEMAT 1. Kierunki porównań między pograniczem, centrum i całym krajem

W sytuacji, gdy coraz szerzej otwierają się granice Europy i świata, a Polacy mają coraz więcej okazji do konfrontacji z innymi, „obcymi”, cudzoziemcami, interesujące wydawało się ustalenie, co w opinii Polaków mieszkających na wybranym pograniczu i w centrum składa się na sposób definiowania tzw. prawdziwego Polaka. Projekcja polskiej tożsamości oznacza tu konstrukt zbudowany w oparciu o przypisywaną wagę następującym cechom: urodzenie w Polsce, posiadanie polskiego obywatelstwa, mieszkanie w Polsce przez większość życia, mówienie po polsku, bycie katolikiem, szanowanie polskich instytucji i polskiego prawa, czucie się Polakiem, oraz posiadanie polskich przodków. Wagi respondentów pochodzą z odpowiedzi na pytanie: „Co jest ważne, by być prawdziwym Polakiem?” (patrz tabela 1).

Ogólnie, pogranicze i centrum nie różni się znacząco od kraju pod względem częstości wskazania, że dana cecha jest ważna dla charakterystyki „prawdziwego Polaka”. Jedynym statystycznie istotnym wyjątkiem jest „bycie katolikiem”, gdzie na pograniczu wskazań wysokiej wagi tej cechy jest mniej niż w całym kraju i w centrum, a wskazań niskiej wagi jest więcej. Inne różnice nie przekraczają 5% i mogą być przypisane czynnikom losowym.

Hipotetycznie więc przyjmujemy, że wskaźniki projekcji polskiej tożsamości prowadzą do ekwiwalentnego pomiaru. Jest to hipoteza o uniwersalności pomiarowej. Zgodnie z tą hipotezą zmienna wyjaśniana ma taką samą strukturę we wszystkich jednostkach analizy tzn. w województwie lubuskim i w centrum.

Przedstawione w tabeli 1 rozkłady odpowiedzi na pytanie dotyczące projekcji polskiej tożsamości wskazują na różnice między przyjętymi jednostkami obserwacji w zakresie zmiennej wyjaśnianej. Co więcej, wstępna analiza czynnikowa pokazała, że wszystkie twierdzenia wchodzące w skład tego pytania tworzą zmienną, którą można identyfikować jako projekcję polskiej tożsamości zarówno na pograniczu, jak i centrum (patrz tabela 2). Oznacza to, iż w każdej z tych jednostek ekologicznych wchodzące w skład tej zmiennej twierdzenia silnie wiążą się ze sobą i tworzą skalę, której jeden biegun oznacza zgodę na

wszystkie składniki. W każdym przypadku procent wyjaśnianej wariacji jest znaczny (powyżej 45,0).

TABELA 1. Ważne i nieważne cechy „prawdziwego Polaka” według respondentów w próbie krajowej, pogranicza i centrum (częstości odpowiedzi w %)

Pytanie: <i>Co jest ważne, by być prawdziwym Polakiem?</i>	Ważne (bardzo ważne+dość ważne)			Nieważne (niezbyt ważne+wogóle nieważne)		
	Kraj N=1277	Pogranicze N=740	Centrum N=327	Kraj N=1277	Pogranicze N=740	Centrum N=327
bycie urodzonym w Polsce	86,6	82,3	88,1	12,0	16,4	10,7
posiadanie polskiego obywatelstwa	90,3	89,1	92,4	8,6	10,3	6,7
mieszkanie w Polsce przez większość życia	82,2	83,0	84,7	13,5	15,9	14,7
mówienie po polsku	93,8	95,0	95,7	5,2	4,6	3,7
bycie katolikiem	73,5	59,0	70,2	24,7	38,9	27,0
szanowanie polskich instytucji i prawa	80,4	85,5	79,4	17,1	12,6	17,2
czucie się Polakiem	96,5	96,3	98,2	2,9	3,2	1,2
posiadanie polskich przodków	83,3	87,1	84,4	15,0	12,0	14,1

W tabeli nie uwzględniono braków danych i odpowiedzi „trudno powiedzieć”

Jednakże powstaje pytanie, czy cała struktura ładunków czynnikowych jest na tyle podobna między pograniczem i centrum, iż można przyjąć hipotezę o uniwersalności konstruktów. Odpowiedź na to pytanie jest negatywna: struktura ta jest różna w tym sensie, iż w centrum jest ona inna niż w całym kraju i na pograniczu. Stwierdzono to, używając testu konfirmacyjnej analizy czynnikowej, która wskazała, że należy odrzucić hipotezę zerową, iż pomiary dla trzech prób są tożsame. Jest to spowodowane głównie przez fakt „niedopasowania” odpowiedzi przy trzech cechach: „szanowanie polskich instytucji i polskiego prawa”, „czucie się Polakiem” i „posiadanie polskich przodków”.

TABELA 2. Analiza czynnikowa projekcji tożsamości w próbie krajowej, pogranicza i centrum: pierwszy czynnik

Wskaźniki	Kraj	Pogranicze	Centrum
	Ładunki czynnikowe		
bycie urodzonym w Polsce	0,735	0,620	0,730
posiadanie polskiego obywatelstwa	0,807	0,804	0,781
mieszkanie w Polsce przez większość życia	0,753	0,778	0,846
mówienie po polsku	0,789	0,773	0,831
bycie katolikiem	0,575	0,544	0,552
szanowanie polskich instytucji i polskiego prawa	0,543	0,489	0,427
czucie się Polakiem	0,713	0,721	0,558
posiadanie polskich przodków	0,698	0,739	0,606

Metoda wyodrębniania czynników - Głównych składowych.

a 1 - liczba wyodrębnionych składowych.

Kraj - wartość własna = 4,00, % wyjaśnionej wariancji = 50,0

Pogranicze – wartość własna = 3,83, % wyjaśnionej wariancji = 47,9

Centrum – wartość własna = 3,72, % wyjaśnionej wariancji = 46,5

Należy tu wyjaśnić, że dane dla kraju i dla pogranicza pozwalały na wyodrębnienie jednego czynnika przy standardowym założeniu, iż czynnik powinien mieć wartość własną większą od jedności. Pierwszy czynnik dla centrum też ma wysoką wartość własną pierwszego czynnika (3,72), choć niższą niż w przypadku kraju (4,00) i pogranicza (3,83). Jednakże w przypadku danych z centrum pojawia się drugi czynnik o wartości wyższej niż 1 (1,85). Wynik analizy dwuczynnikowej dla centrum podany jest w tabeli 3.

TABELA 3. Analiza czynnikowa projekcji polskiej tożsamości: dwa czynniki dla centrum

Wskaźniki	Czynniki*	
	1	2
bycie urodzonym w Polsce	0,843	
posiadanie polskiego obywatelstwa	0,859	
mieszkanie w Polsce przez większość życia	0,795	
mówienie po polsku	0,718	
bycie katolikiem	0,445	
szanowanie polskich instytucji i polskiego prawa		0,710
czucie się Polakiem		0,748
posiadanie polskich przodków		0,614

* po rotacji

Metoda wyodrębniania czynników - Głównych składowych. Metoda rotacji - Varimax z normalizacją Kaisera.

a Rotacja osiągnęła zbieżność w 3 iteracjach.

Wartość własna – 1 czynnik = 2,93, % wyjaśnionej wariancji = 36,7

Wartość własna – 2 czynnik = 1,85, % wyjaśnionej wariancji = 59,8

W tej sytuacji, aby zachować ekwiwalentność funkcjonalną pomiaru, ograniczono się do pięciu cech. Odpowiednie dane zawiera tabela 4. Analiza konfirmacyjna dla cech podanych w tej tabeli nie pozwala na odrzucenie hipotezy, że jest to pomiar ekwiwalentny, chociaż różnica w ładunku czynnikowym dla pogranicza i centrum w jednym przypadku przekracza 0,1 („bycie urodzonym w Polsce”), a w innym 0,05 („mieszkanie w Polsce przez większość życia”). Trzeba jednak zaznaczyć, że błędy standardowe tych ładunków czynnikowych są też wysokie.

Należy tu dodać, że dla centrum współczynnik korelacji między zmienną utworzoną z ośmiu cech i zmienną utworzoną z pięciu cech wynosi 0,923. Wydawałoby się, że czynniki te są całkowicie tożsame. Jednakże tak nie jest i lepszą ekwiwalentność pomiaru dla centrum i pogranicza otrzymuje się, gdy pomiar jest ograniczony do pięciu cech, jak to podano w tabeli 4.

TABELA 4. Analiza czynnikowa projekcji polskiej tożsamości w próbie pogranicza i centrum: ostateczny pomiar dla pogranicza i centrum

Wskaźniki	Pogranicze	Centrum
	Ładunki czynnikowe*	
bycie urodzonym w Polsce	0,679	0,790
posiadanie polskiego obywatelstwa	0,838	0,840
mieszkanie w Polsce przez większość życia	0,795	0,866
mówienie po polsku	0,797	0,831
bycie katolikiem	0,572	0,559

*Metoda wyodrębniania czynników - Głównych składowych.

a 1 - liczba wyodrębnionych składowych.

Pogranicze – wartość własna = 2,758, % wariancji=55,159

Centrum – wartość własna = 3,082, % wariancji=61,640

POKOLENIOWE ZRÓŻNICOWANIE PROJEKCJI POLSKIEJ TOŻSAMOŚCI

W tej części artykułu zaprezentowane zostaną dane w odniesieniu do trzech kategorii wiekowych, które zdefiniowano jako trzy pokolenia. Pierwszą kategorię stanowią osoby powyżej 55 roku życia (seniorzy), urodzone przed 1950 rokiem.

Najstarszych mieszkańców województwa lubuskiego jest w naszym badaniu 226 (30,3% próby), a w pięciu centralnych województwach Polski – 82 (27,3%). Drugą wyróżnioną kategorią wiekową są osoby między 35 a 55 rokiem (średniolatkowie), urodzeni w latach 1950 – 1970. Wśród badanych Lubuszan jest ich 274 (36,8%); wśród mieszkańców centralnej Polski – 117 (39,0%). Trzecia kategoria to osoby między 18 a 34 rokiem życia (młodzież), urodzone w latach 1987-1971. W próbie Lubuszan mamy ich 241 (32,5%); w próbie centralnych województw - 101 (33,6%). Choć pojęcie pokolenia rozumiane jest tu w sposób najbardziej ogólny – aby tak rzec: w rozumieniu kohort demograficznych - to ma ono także uzasadnienie historyczne, w szczególności w odniesieniu do mieszkańców pogranicza zachodniego Polski.

Ziemia Lubuska po drugiej wojnie światowej, podobnie jak całe tzw. Ziemię Odzyskaną zasiedlana była przez Polaków przybywających z zachodniej granicy (Ukrainy, Białorusi, Litwy) oraz z innych rejonów Polski (przede wszystkim z Wielkopolski). Wśród nowych mieszkańców tych terenów niewielu było autochtonów. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że najstarsi mieszkańcy Ziemi Zachodnich stanowią pierwsze pokolenie tu zamieszkałe. Były to dla nich ziemia obca, którą oswajali. Dla dużej części średniolatków Ziemia Lubuska jest już swojska, własna, jest ich prywatną ojczyzną. Najmłodsze pokolenie już tylko z opowieści dziadków zna swoje korzenie. Słabo również zna niemiecką historię Ziemi Zachodnich.

Ten historyczny aspekt częściowo tłumaczy pokoleniowe różnice w projekcji polskiej tożsamości (patrz tabela 5). Z danych wynika, iż seniorzy zamieszkujący tereny pogranicza w mniejszym stopniu niż ich równolatkowie z centrum Polski przywiązani są do tradycyjnych wyznaczników polskości. Mogą być dwa źródła takiej sytuacji. Po pierwsze, może tu chodzić o pamięć historyczną dotyczącą stosunku do Niemców oraz niedawnych wydarzeń wojennych, które podtrzymywane były w świadomości kreowanej przez władze socjalistyczne lękiem przed rewizjonizmem niemieckim. Drugie źródło, to niepewność, co do trwałości polskiego osadnictwa [por. Mucha 2001], tak zwane „życie na walizkach”. Oczywiście wspomniana indoktrynacja dotyczyła całej ludności Polski, lecz ze względu na dominację na terenach zachodnich repatriantów, znalazła ona tutaj szczególny grunt. Pojawia się w związku z tym ten rodzaj niepewności, której mieszkańcom centralnej Polski trudno było doświadczyć. Nadmienić należy, że większą część życia po wojnie ludzie ci spędzili w warunkach zamknięcia kontaktów między Niemcami a Polakami.

Z kolei życie średniolatków przebiegało w innej rzeczywistości. Kształtowały je (bez względu na obszar zamieszkania) te same warunki społeczno-ustrojowe.

Ów brak zróżnicowania terytorialnego wynikał z faktu półprzepuszczalności granic, zinstytucjonalizowanej współpracy, a w latach 70. wręcz z brakiem warunków do kształtowania się więzi. Mimo to, jak pisze Z. Kurcz, w tym czasie Polacy i Niemcy „oswajali się ze sobą wzajemnie” [Kurcz 1992]. Nie jest to jednak, jak się wydaje, wystarczająco silny czynnik, by stał się on determinantą modyfikującą postawy średniolatków ze względu na zamieszkiwany obszar. Życie średniolatków charakteryzowało się dwoma, zróżnicowanymi etapami czasowymi. „Czas zamknięcia” to okres siermiężnego socjalizmu, zintensyfikowanej indoktrynacji nasyconej często lękiem przed „obcymi” z państw kapitalistycznych. W tym też okresie przebiegały u nich najintensywniej procesy socjalizacji. Drugi etap to „czas otwarcia” związany z procesem transformacji społeczno-ustrojowej, który przypadał na początek bądź rozkwit ich aktywności zawodowej. To zderzenie się dwóch odmiennych rzeczywistości w biografii średniolatków spowodowało pojawienie się ambiwalencji postaw, co znajduje odzwierciedlenie w wynikach (zbliżone wartości osób, które osiągnęły najwyższy i najniższy poziom projekcji polskiej tożsamości w kategorii średniolatków.

Wyodrębnioną kategorię młodzieży stanowią osoby urodzone na przełomie lat 70. i 80. Oznacza to, że ich wchodzeniu w dorosłość towarzyszyły nowe realia społeczno-ustrojowe niosące za sobą równie nowe wyzwania i sytuacje kulturowe, a co się z tym wiąże, nowe doświadczenia: otwarcie na inne kraje – zwłaszcza kraje Wspólnoty, szanse na edukację czy podjęcie pracy na zachodzie.

TABELA 5. Różnice pokoleniowe między pograniczem i centrum pod względem intensywności projekcji polskiej tożsamości (w %)

Kategorie wiekowe	Pogranicze	Centrum	Różnica
	A. Najwyższy poziom		
Seniorzy	47,3	58,4	-11,1
Średniolatkowie	33,2	23,8	9,4
Młodzież	19,9	17,8	2,1
B. Średni poziom			
Seniorzy	30,1	36,8	-6,7
Średniolatkowie	28,5	24,8	3,8
Młodzież	33,2	38,5	-5,3
C. Najniższy poziom			
Seniorzy	22,6	13,4	9,2
Średniolatkowie	38,3	28,0	10,3
Młodzież	46,9	58,5	-11,6

Pogranicze - wartość współczynnika rho-Spearmana = 0,245

Centrum - wartość współczynnika rho-Spearmana = 0,286

Pojawiła się w związku z tym możliwość bezpośredniego i względnie systematycznego kontaktu z przedstawicielami innych narodów. Dzięki ułatwieniom w podróżowaniu po innych krajach rozszerzeniu ulega wiedza o kulturze i mentalności różnych narodów. Niewątpliwie istotne stają się tutaj wzrastające kompetencje językowe młodych ludzi. Duże znaczenie w procesie redefiniowania polskości ma fakt, że młodzież obecnie wzrasta w atmosferze postępującej egalityzacji dotyczącej różnych sfer życia społecznego.

PROJEKCJA POLSKIEJ TOŻSAMOŚCI – ZRÓŻNICOWANIE CZYNNIKÓW JAKO EFEKT POGRANICZA

Weryfikacji drugiej hipotezy dokonano w oparciu o analizę regresji, gdzie zmienną wyjaśnianą była projekcja polskiej tożsamości (Y), a zmiennymi wyjaśniającymi (1) wybrane cechy społeczno demograficzne (wiek X_1 , płeć X_2), (2) cechy położenia społecznego (wykształcenie X_3 , zawód X_4), (3) wybrane poglądy i orientacje (paternalizm państwowy X_5 , religijność X_6 , patriotyzm X_7). Pomiar niektórych z tych zmiennych wymaga objaśnienia. Zawód wyrażono na uproszczonej skali statusu społeczno ekonomicznego przypisując punktację od 1 do 9 kolejnym kategoriom ISCO88, przy czym kategorią najwyższą punktowaną byli managerowie i specjaliści, a najniższą punktowaną – robotnicy niewykwalifikowani. Zmienna nazwana tu paternalizmem państwowym powstała w wyniku analizy czynnikowej twierdzeń dotyczących stosunku do roli rządu (patrz tabela 1–Aneks). Religijność mierzona była na skali częstotliwości uczęszczania w mszach i nabożeństwach. Za wysoki poziom patriotyzmu uznano zgodę na twierdzenie: „Wolę być obywatelem Polski niż jakiegokolwiek kraju na świecie”.

Jak wynika z tabeli 6, ogólnie rzecz biorąc, większą intensywnością projekcji polskiej tożsamości odznaczają się osoby starsze, bardziej wykształcone, oraz bardziej patriotycznie nastawione. Gdy inne zmienne są kontrolowane, pod względem intensywności projekcji polskiej tożsamości nie ma statystycznie istotnej różnicy między kobietami i mężczyznami. Te zależności nie zależą od tego, czy mamy do czynienia z pograniczem, czy z centrum.

TABELA 6. Projekcja polskiej tożsamości – czynniki zróżnicowania i modele eksplanacyjne dla pogranicza i centrum

Zmienne	Współczynniki regresji					
	Pogranicze			Centrum		
	Surowe (B)	Standaryzowane (Beta)	Poziom istotności	Surowe (B)	Standaryzowane (Beta)	Poziom istotności
<i>Cechy demograficzne:</i>						
Wiek	0,006	0,137	0,000	0,010	0,200	0,002
Płeć (mężczyzna = 1)	0,001	0,001	0,981	0,040	0,040	0,475
<i>Cechy położenia społecznego:</i>						
Wykształcenie	0,014	0,073	0,040	0,014	0,030	0,027
Zawód	0,036	0,131	0,000	-0,019	-0,056	0,496
<i>Poglądy i orientacje:</i>						
Paternalizm państwowy	0,080	0,075	0,029	0,097	0,081	0,154
Religijność	-0,008	-0,070	0,038	-0,000	-0,037	0,993
Patriotyzm	0,208	0,026	0,000	0,190	0,264	0,000
(stała)	-10.624		0,001	-19.348		0,003

Pogranicze – $R^2 = 0.193$, R^2 skorygowane = 0.185

Centrum – $R^2 = 0.223$, R^2 skorygowane = 0.202

Jednakże w zakresie oddziaływania innych zmiennych na intensywność projekcji polskiej tożsamości występują różnice regionalne. Przedstawiona analiza pozwala przyjąć hipotezę mówiącą o występowaniu efektu pogranicza w stosunku do projekcji polskiej tożsamości, gdyż istnieje interakcja między ważnymi zmiennymi wyjaśniającymi a jednostkami ekologicznymi. Ta interakcja objawia się w różnicach współczynników regresji dla pogranicza i centrum. W przypadku trzech zmiennych, ich oddziaływanie na projekcję polskiej tożsamości jest statystycznie istotne w modelu dla pogranicza, a nieistotne w modelu dla centrum. Tymi zmiennymi są: zawód, paternalizm państwowy i religijność.

Interakcja zawodu z regionem jest szczególnie interesująca. Na pograniczu związek jest pozytywny: czym wyższy status zawodu na uproszczonej skali społeczno-ekonomicznej tym intensywniejsza projekcja polskiej tożsamości. W przypadku centrum, zarysowuje się, choć statystycznie nieistotna, tendencja odwrotna. W tych dwóch jednostkach ekologicznych, ze względu na przeciwieństwo znaków przy współczynnikach regresji dla zawodu, różnica wartości tych współczynników jest substancywnie i statystycznie istotna. Tę różnicę strukturalną można wytłumaczyć tym, że na Ziemi Lubuskiej w kontaktach interpersonalnych z cudzoziemcami przedstawiciele zawodów o wyższym statusie przypuszczalnie

są częściej konfrontowani z sytuacjami, w których dokonują określenia swojej tożsamości niż przedstawiciele zawodów o statusie niższym, a te konfrontacje umacniają poczucie polskości. Dla osób z centrum te konfrontacje mają mniejsze znaczenia i poczucie polskości jest bardziej równomiernie rozłożone wśród ludzi z różnych zawodów – przypuszczalnie wyłączając wąską elitę, z politykami i twórcami.

Mechanizmy obronne mogą też powodować, że to na Ziemi Lubuskiej osoby bardziej religijne i bardziej skłonne popierać paternalizm państwowy przejawiają większą intensywność projekcji polskiej tożsamości niż osoby mniej religijne i niej skłonne popierać paternalizm państwowy. Przyjmując taką interpretację, można by przyjąć, że cechą która odróżnia pogranicze zachodnie od centrum – cechą *W*, według schematu wspomnianego na początku tego artykułu – jest bezpośrednia lub pośrednia styczność z Niemcami. Aby poddać owo przypuszczenie empirycznej weryfikacji, należałoby poza porównaniem „pogranicze-centrum” dokonywać porównań „pogranicze-pogranicze”. W przypadku poruszonych tu problemów szczególnie interesujące byłoby porównanie pogranicza zachodniego z południowym.

ZAKOŃCZENIE

Podstawowym celem artykułu było zwrócenie uwagi na wybrane problemy występujące w porównawczych badaniach sondażowych, prowadzonych techniką wywiadu kwestionariuszowego. W szczególności chodziło o problemy ekwiwalentności pomiaru i efektu pogranicza. Hipotezy w tym zakresie poddano weryfikacji w oparciu o dane pochodzące z Lubuskiego Sondażu Społecznego i Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego. W świetle przedstawionych analiz istnieją pewne różnice między pograniczem a centrum pod względem związków między przypisywanymi wagami różnym cechom „prawdziwego Polaka”. Jednakże analizy statystyczne doprowadziły do tego, iż projekt polskiej tożsamości uzyskał funkcjonalną ekwiwalentność.

Jednocześnie potwierdzona została hipoteza mówiąca o występowaniu efektu pogranicza w wymiarze pokoleniowym: występują istotne różnice w intensywności polskiej tożsamości między trzema pokoleniami Lubuszan i mieszkańców centralnych województw Polski, co implikuje następujące wnioski:

– przynależność do określonego pokolenia determinuje zróżnicowanie postaw, które wyznaczone są przez charakterystyczny dla danej jednostki przebieg so-

cializacji, nabyte w trakcie biografii doświadczenie, a co za tym idzie, odmienny system wartości oraz przekonań.

– funkcjonowanie na terenie pogranicza zachodniego, a w związku z tym bezpośrednie i systematyczne kontakty z Niemcami sprawiają, że pojawia się tutaj szczególny efekt dyfuzji kulturowej, manifestujący się, generalnie ujmując, większym niż w centralnych województwach przywiązaniem do tradycyjnie rozumianych wyznaczników polskości.

Przedstawiona analiza pozwala przyjąć hipotezę mówiącą o występowaniu efektu pogranicza w stosunku do projekcji polskiej tożsamości ze względu na zawód, religijność i paternalizm państwowy. Okazało się, że w województwie lubuskim, czym jednostka ma wyższy status zawodu, jest bardziej religijna i bardziej popiera paternalizm, tym przejawia się bardziej intensywnym projektem polskiej tożsamości. Takie związki nie zachodzą w przypadku centrum. Mamy więc do czynienia z interakcyjnym oddziaływaniem tych zmiennych polegającym na tym, iż ich istotny wpływ występuje tylko na pograniczu.

Aneks

TABELA 1. Analiza czynnikowa paternalizmu państwowego w próbie krajowej, pogranicza i centrum

Wskaźniki	Kraj	Pogranicze	Centrum
	Ładunki czynnikowe		
Różnice dochodów są w Polsce zbyt duże	0,623	0,475	0,543
Do obowiązków rządu powinno należeć zmniejszenie różnic pomiędzy wysokimi i niskimi dochodami	0,799	0,725	0,796
Rząd powinien zapewnić pracę każdemu, kto chce pracować	0,748	0,814	0,797
Rząd powinien zapewnić każdemu podstawowe minimum dochodów	0,754	0,739	0,749

Metoda wyodrębniania czynników - Głównych składowych.

a 1 - liczba wyodrębnionych składowych

BIBLIOGRAFIA

Bartkowski J. [2003], *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Wyd. Żak, Warszawa

Cichomski B., Sawiński Z. [1995], *Polski Generalny Sondaż Społeczny. Założenia i realizacja programu*, nr.1. s.101-109

- Domański H., Lutyńska K., Rostocki A.W., (red.) [1999], *Spojrzenie na metodę*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa
- Domański H., Sawiński Z., Sztabiński F., Sztabiński P. [1995], *Badania społeczne w latach dziewięćdziesiątych. Kontynuacje i zmiany*, [w:] ASK, nr. 1, s. 7–24
- Gołdyka L. [1999], *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje*, Wyd. LTN, Zielona Góra
- Gołdyka L., J. Leszkowicz-Baczyński, L. Szczegóła, M. Zielińska (red.) [1997], *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*, Wyd. LTN, Zielona Góra.
- Gostkowski Z., Daniłowicz P. (red.) [2001], *Sondaże opinii społecznej. Samowiedza współczesnych społeczeństw*, Analizy i próby technik badawczych w socjologii. T.X., Wyd. IFiS PAN, Warszawa-Lódź.
- Griffin L.J. [1992], *Comparative Historical Analysis*, [w:] E.F. Borgatta, M.L. Borgatta (red.), *Encyclopedia of Sociology*, t. 1, New York
- Gruszczyński L.A. [1999], *Kwestionariusze w socjologii. Budowa narzędzi do badań surveyowych*, Katowice
- Janicka K. [2007], *Linie podziałów społecznych i poczucie ich konfliktowości: pogranicze na tle kraju* (artykuł w przygotowaniu)
- Janicka K., Bojanowski M., [2006], *Stosunek do imigrantów i polityki imigracyjnej w Polsce: aspekt terytorialny*, (w:) *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Nowe pogranicza?*, (red.) Ż. Leszkowicz-Baczyńska, Wyd. LTN Zielona Góra s.31-50
- Kubiak A., Przybyłowska I., Rostocki W. [2000], *Badania sondażowe a system demokratyczny - niepokoje socjologów*, (w:) „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3. s. 89–105
- Kurcz Z. [1992] *Procesy integracji i dezintegracji społecznej w miastach pogranicza* [w:] *Problemy społeczno-gospodarcze miast pogranicza polsko-niemieckiego*, (red.) Zbigniew Kurcz, Wrocław
- Kwiatkowski P. [1996], *Socjologia a badania opinii publicznej*, [w:] ASK, nr. 2(4), s. 59–62
- Leszkowicz-Baczyńska Ż. [2006], *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Nowe pogranicza?*, Wyd. LTN Zielona Góra
- Leszkowicz-Baczyński J. [2001], *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje i wyzwania*, Wyd. LTN Zielona Góra
- Mucha J. [2001], *Polskie pogranicze zachodnie a tworzenie się „nowej kultury*, [w:] *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje i wyzwania. Tom II*, (red.) Jerzy Leszkowicz-Baczyński, Zielona Góra
- Przeworski A., Teune H., [1970], *The Logic of Comparative Social Inquiry*, New York: Wiley
- Przybyłowska I. [1996], *Proces akulturacji sondaży opinii publicznej w Polsce*, [w:] „Przegląd Socjologiczny”, t. XLV, ŁTN, Łódź.
- Sadowski A. [1995] *Socjologia pogranicza* (w:) *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej* (red.) Andrzej Sadowski, Białystok
- Sawiński Z. [1995], *Uwagi na temat roli archiwów danych w naukach społecznych*, [w:] ASK, nr1/1995, s. 125–131.
- Słomczyński K.M. [1999], *Międzynarodowe badania porównawcze*, [w:] *Encyklopedia Socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 238–243

S ł o m c z y ń s k i K.M. [2003], *Pogranicze jako przedmiot badań socjologicznych: uwagi metodologiczne*, [w:] *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Teorie, studia, interpretacje*, (red.) M. Zielińska, Wyd. Naukowe LTN, s. 23–34

S ł o m c z y ń s k i K.M. [2004a], *Polska metodologia socjologicznych badań empirycznych na tle międzynarodowym*, [w:] *Nowe metody, nowe podejścia badawcze w naukach społecznych*, (red.) Sztabiński B. Paweł, Sztabiński F., Sawiński Z., Wyd. IFiS PAN, Warszawa, s. 13–22

S ł o m c z y ń s k i K.M. [2004b], *Europejski sondaż społeczny a inne międzynarodowe badania surveyowe. Czego można nauczyć się z analiz porównawczych?*, [w:] ASK, nr 13, s. 9–26

S m i ł o w s k i E. [2004], *Refleksje sondażysty komercyjnego*, [w:] ASK, nr. 13, s. 39-42

S u ł e k A. [1996], *Socjologia a badania opinii publicznej*, [w:] „Przegląd Socjologiczny”, t.XLV, ŁTN, Łódź

S u ł e k A. [1997], *Zasady prezentacji wyników badań sondażowych w prasie ze szczególnym uwzględnieniem sondaży wyborczych*, [w:] ASK, nr. 1–2 (5–6), s. 109–116.

S u ł e k A. [2002], *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa

S u ł e k A., [2001] *Sondaż polski*, Warszawa

S z t a b i ń s k i B. Paweł, Sztabiński F. Sawiński Z. (red.) [2004], *Nowe metody, nowe podejścia badawcze w naukach społecznych*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa

S z t a b i ń s k i F., [1997], *Ankieta pocztowa i wywiad kwestionariuszowy*, Warszawa

S z t a b i ń s k i P., [1997], *Ankieterzy i ich respondenci*, Warszawa

S z t a b i ń s k i P., Sztabiński F., Sawiński Z. (red.) [2004], *Nowe metody, nowe podejścia badawcze w naukach społecznych*, Warszawa

S z t a b i ń s k i P., Sztabiński F., Sawiński Z. (red.) [2005], *Fieldwork jest sztuką. Jak dobrać respondenta, skłonić do udziału w wywiadzie, rzetelnie i sprawnie zrealizować badanie*. Warszawa

S z t u m s k i J., [1995] *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice

Z i e l i ń s k a M. [2003], *Socjologiczne badania empiryczne na terenach pogranicznych. Między teorią a praktyką*, (w:) *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Komunikaty i komentarze*, red. M. Zielińska Wyd. LTN Zielona Góra

Z i e l i ń s k a M. [2003], *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Teorie, studia, interpretacje*, Wyd. LTN Zielona Góra

Z i e l i ń s k a M. [2003], *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Komunikaty i komentarze*, Wyd. LTN Zielona Góra

Maria Zielińska
University of Zielona Góra

THE CENTRE AND BORDERLANDS. COMPARATIVE SURVEY STUDIES –
A RANGE OF ISSUES

(Summary)

The focus is on a range of issues related to comparative analyses pertaining to surveys. The author looks at the methodology of comparative questionnaire studies of borderlands. Drawing on empirical findings of the Polish General Social Survey and Lubuskie Social Survey, the author verifies statements on the requisite measurement equivalence of the explained variable (a projection of the Polish identity in this case) and the impact of the explanatory variable i.e. the borderland effect. Based on the analysis of research findings, the differences between Poland's centre and borderlands have been explored. Furthermore, the author formulates broader methodological assumptions about the essential and sufficient grounds for comparative survey studies.